

УДК 101.8+165.75+167/168

КУЦЕПАЛ С. В.,
доктор філософських наук, професор, завідувач
кафедри гуманітарних та соціально-економічних
навчальних дисциплін Полтавського юридичного інституту
Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого
(Полтава, Україна) svkutsepal@rambler.ru

СТРУКТУРАЛІСТСЬКО-ПОСТСТРУКТУРАЛІСТСЬКИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

У статті обґрунтовується необхідність використання структуралістсько-постструктуралістської методології при дослідженні феноменів політичної сфери суспільства. Розглянуто тенецу структуралістсько-постструктуралістського комплексу ідей, виділені теоретичні та практичні підходи даних напрямків до визначення сутності та специфіки політичної сфери суспільства. Зроблено висновок, що спільною рисою теоретичних концепцій усіх представників структуралістсько-постструктуралістського комплексу ідей є акцент на комунікативному аспекті політико-владних відносин, що структурна та постструктурна методологія надає змогу раціонального осмислення сфери політики, робить можливим і доцільним раціональне осмислення політичних феноменів.

***Ключові слова:** структуралізм, постструктуралізм, політика, методологія, мова, політичний дискурс.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

В українському науковому загалі активно розвивається сфера політологічних досліджень, де вже сформувався базовий категоріальний апарат та методологічний інструментарій. Проте існує певний пласт політологічних феноменів (влада, ідеологія, політичний дискурс, політичний міф, політичне маніпулювання тощо), дослідження яких потребують використання структуралістсько-постструктуралістської методології для концептуалізації категорій, визначення закономірностей і тенденцій аналізу динаміки політичних явищ.

Мета статті – осмислити сутність структуралістсько-постструктуралістського комплексу ідей, розкрити його роль та значення як інструменту дослідження політичного дискурсу.

Обговорення проблеми

Терміном «структуралізм» зазвичай позначають комплекс гуманітарних досліджень, спрямованих на вивчення інваріантних відношень у розвитку різноманітних систем; також це міждисциплінарний інтелектуальний рух (50-ті-70-ті роки ХХ ст.); загальнонауковий засіб дослідження у гуманітаристиці.

Згідно зі структуралізмом, у суспільстві і в політиці існують стійкі соціальні та політичні структури (інститути, норми, групи, спільності, статуси, ролі тощо), які виконують свої постійні функції. Ці структури мають сталий

характер, що дозволяє виділяти їх із політичної реальності і вивчати кожен окремо. Під структурою уявлялась теоретична модель, що функціонує несвідомо і не може бути емпірично сприйнята. Структура детермінує форму будь-якого об'єкта як систему, що складається з відношень між її елементами.

Структуралізм постає дієвою методологією політичного дослідження при аналізі класів та еліт, революційного та реформаторського способу трансформації суспільства та його політичної сфери, визначенні сутності та функцій ідеології, розгляді стабільності та інтеграційних процесів соціуму, забезпечує можливість розкриття сенсу позаінституційних особливостей політичної сфери.

Структуралізм у політології використовується для розкриття сутності політичних режимів, а використання засадничих принципів марксизму та психоаналізу робить можливим дослідження соціальних основ політики з класових, національних та етнічних позицій.

Здійснення структуралізмом макроаналізу соціальної та політичної сфер життєдіяльності соціуму мало наслідком тезу про те, що політика – це певна підсистема соціальної системи, покликана визначати стратегічні цілі суспільства та мобілізувати соціальні ресурси для досягнення зазначених цілей. На підставі цього визначаються основні функції політичної системи – легітимація влади, мобілізація суспільних ресурсів, політична соціалізація та політична комунікація.

Важлива методологічна настанова структуралізму – аналіз будь-яких культурних та соціальних феноменів (у тому числі й політичних) крізь призму мови. Лінгвістична спрямованість зовсім не випадкова, адже діяльність кожного члена соціуму певною мірою зводиться до вироблення дискурсивних практик, які він застосовує, щоб бути зрозумілим у колі своєї діяльності. Стикаючись з Іншим (оточенням, світом), людина інстинктивно відчуває небезпеку непорозуміння і як наслідок – бездіяльності, тому вона докладає безліч зусиль, щоб бути зрозумілою, досягнути порозуміння. Таке залежне становище індивіда робить його багатомовним та багатослівним – через мову, слово він намагається утвердити себе, підкорюючи життя шляхом говоріння.

Представники структуралізму звертаються до поняття мовного знака, маючи на меті віднайдення таких рис мови, які урівнюють її з іншими видами знакових систем, проблема природи мовного знака трансформується в проблему знакового характеру мови. Перевагою такого підходу є те, що мовний знак вже не вважається власне мовним явищем, яке знаходиться у складних відношеннях із психічними та логічними категоріями, а представляє собою умовну матеріальну форму для позначення певного внутрішнього змісту. Наслідком стає зведення всієї культури до системи знаків та їхньої інтерпретації за допомогою лінгвістичних моделей, а також редукування людського буття до серії мовних проявів, тобто до відмови від суб'єкта.

Уся політична сфера суспільства визначається, формується та існує за посередництво мови. У цьому аспекті видається методологічно важливим розмежування мови (*la langue*) та мовлення (*la parole*), яке запровадив Ф. де Соссюр. Традиційно дослідники акцентують увагу на двох термінах *la langue* та

la parole, хоча Соссюр використовував три французькі терміни для розрізнення понять мови, мовлення та мовленнєвої діяльності – la langue (система довільних знаків, сукупність яких створює узус у певний момент у певному суспільстві), la parole (приватний та конкретний акт використання мови промовцем), le langage. Традиційно le langage перекладається як мовна діяльність, а поняття la langue збігається з поняттям мовної діяльності взагалі (le langage), оскільки мова – це найважливіша частина мовної діяльності, яка є багатоманітною та різносистемною, проте не представляє собою єдиного цілого, лише мова надає базу для класифікації явищ мовної дійсності.

Згідно з його концепцією, мова – це система норм (умовних засобів), спільний для всіх мовців набір засобів, а мовлення – форма існування зазначеної системи, конкретні висловлювання носіїв мови. Елементи мови розуміються як одиниці, що володіють не лише своїм значенням (le sense), але й своєю значимістю (le valeur), котра визначається місцем у системі відношень елементів мови. Мовний акт має три складники – фізичний, фізіологічний та психічний, кожен з яких відіграє певну роль при формуванні уявлень про об'єктивну дійсність

Мова являє собою проект тоталітарної структури, пронизаної владою на кожному рівні. Жорстке правило, зрідка винятки, котрі самі є правилом, – це сприяє ув'язненню суб'єктів мови, які рухаються накресленими шляхами. Структурованість (фонетична, морфемна, дериваційна, семантична, синтаксична, стилістична) пронизує собою все. Кожний член суспільства, що розпочинає дискурс, розподілений між певними системами знаків, які рухаються ним, починаючи від артикуляції органів мовлення аж до вибору тієї чи іншої фонемі.

Теоретико-світоглядним спадкоємцем структуралізму є постструктуралізм, виникнення якого обумовлене соціально-політичною ситуацією, яка панувала в Західній Європі та США, починаючи з кінця 60-х і охоплюючи 70-ті роки ХХ століття. Особливо варто виділити масові протести молоді у Франції (1968 р.), внаслідок чого повсякденне життя наповнилося політичним змістом, усі соціальні сфери розглядалися крізь призму політики. Постструктуралізм – це своєрідна реакція на розвиток західного суспільства як цілісної системи неперервних, прогресуючих формацій, розуму. Реальність революційних подій актуалізувала проблему анонімних механізмів влади, яка була скрізь, тому індивідуальний суб'єкт екзистенціального зразка поступається місцем структуралістському суб'єкту (точці перетину мовних практик). Постструктуралізм відразу маніфестував свої філософські позиції, прагнучи довести, що структуралістський сцієнтизм являв собою сучасний варіант так званої «філософії тотожності» (Платон, Гегель), тоді як постструктуралізм орієнтується на «філософію відмінності» (Ніцше, Гайдеггер), також постструктуралізм прагнув повсякчас викривати владу, фіксувати владні стратегії.

Окрім того, виникнення постструктуралізму як певного комплексу ідей та своєрідної світоглядної теорії було пов'язане з кризою структуралізму та активною критикою феноменологічних та формалістичних концепцій у

західному інтелектуальному загалі. Критика структуралізму здійснювалася у чотирьох напрямках – структурність, знаковість, комунікативність та цілісність суб'єкта. Спочатку постструктуралізм сприймався як суто французький феномен, але до початку 80-х років минулого століття вже отримав статус загальносвітового, з'явилися американська та англійська форми постструктуралізму.

Постструктуралізм декларував необхідність «децентрації» структури, доводячи, що кожна структура має свій зворотний бік (виворіт) – неструктурні сили та елементи. Структури визнаються принципово відкритими та незавершеними, позбавленими сакрального центру, а бінарні опозиції більше не визнаються основою відношень між елементами системи. Вводиться поняття «після-структури» та «до-структури», куди індивід може вислизнути із структури, що не задовольняє або пригнічує його. Це був своєрідний інтелектуальний протест проти принципу влади, втіленої в самій ідеї структурної упорядкованості світу, репресивної влади центру. Найбільш послідовно критика структури репрезентована в «текстовому аналізі» Р.Барта.

Р. Барт трансформує класичний метод структурного аналізу на основі принципового розмежування *денотації* та *конотації*. Під денотативним значенням слова розуміється не сам предмет (конкретна одиничність), а типові уявлення про нього, клас об'єктів, що володіють зазначеними номінативними властивостями. Конотативним значенням слова вважається будь-яка додаткова відносно денотативної смислової інформація. Денотативні значення завжди подаються в явній формі, експліцитно, а конотативні – імпліцитно, закодовано.

За допомогою текстового аналізу дослідник прагне віднайти та класифікувати не всі смисли тексту (це неможливо тому, що текст відкритий у нескінченність), а лише ті форми та коди, через які відбувається виникнення смислів тексту, тобто простежити шляхи смислоутворення.

Р. Барт уводить поняття «код», яке розуміється в суто структуралістському сенсі – як *зібрання правил чи обмежень, які забезпечують комунікативне функціонування будь-якої знакової системи* (у цьому випадку – мови). Отже, це – культурний, герменевтичний, символічний, семічний та проайретичний (нарративний) коди, призначені для пояснення конотацій слів. Згідно з Бартом, реальне явище і термін, який його репрезентує, не можуть бути тотожними, оскільки вони лише «еквіваленти» одне одного, тому політика, політичний дискурс має справу не з самим явищем, а із «знаком», що є наслідком конвенційної кореляції, асоціації об'єкта і слова, яке його позначає, єдності позначуваного та позначуючого. Наслідком такого підходу стає положення про те, що політика насправді має справу не з реально існуючими соціально-політичними явищами, а з образами (знаками) суспільства і політики, їх репрезентаціями у мові, тобто дискурсом.

Постструктуралізм виступає проти колективної (групової) участі в реальних соціальних подіях, поділяючи мотиви анархізму та індивідуалізму, оголошує необхідність пошуку нових трактувань свободи – «маргінальних, розташованих за межами структури», де відсутній тотальний контроль з боку влади, тому приділяє велику увагу так званим «жертвам системи», тим, хто

силою обставин потрапляє на маргінес суспільного буття – ув'язнені, безумці, бунтарі, соціально пригнічені або соціально затавровані особистості та групи. Так постструктуралізм чинить опір системі.

Політика тлумачиться постструктуралізмом як особливий культурний спосіб вироблення та розповсюдження знань, як певний дискурс, тобто порядок організації і системи мови і відповідних дій. Мова – це інструмент соціальної комунікації, яким вдало маніпулює пануюча ідеологія для виправдання опозиції «панування-підкорення». Та форма дискурсу, яка домінує у певній культурі, безпосередньо пов'язана з діючою владою, поширюється завдяки та в інтересах влади, є основою влади. Дискурси містять у собі знання, яке іманентно володіє владою, тому мають існувати певні правила, імперативи, що знаходяться у висловлюваннях і визначають, хто і як може ці висловлювання створювати. Той, хто має владу над висловлюваннями, може визначити інші суб'єкти та об'єкти у своїх власних поняттях, тому світ складається із множини владних відносин, здатних породжувати конфлікти, світ – множина різноманітних конфліктів з приводу влади.

Постструктуралізм не прагне до повного відкидання сталих ідей, а намагається знайти прийнятну основу для можливості альтернативного проблемно-концептуального пошуку, відкриває можливі перспективи у вивченні сучасних суспільно-політичних диспозитивів. Пояснення буття людини і соціуму за допомогою метафори тексту дозволяє сприймати політичне у контексті інших сфер людського буття, більш повно розкривати його специфіку.

Цінність постструктуралістської методології для політологічної сфери визначається тим, що влада тлумачиться постструктуралізмом як система сутнісних відносин, як феномен, що відчуває безпосередній вплив не лише з боку політико-правової сфери, а й реагує на сфери виробництва, власності, моралі, культури тощо, також тим, що вперше в інтелектуальних пошуках Заходу виокремлюється та досліджується проблематика політичного дискурсу, розкриваються можливості вербальних і невербальних засобів політичної комунікації у формуванні політичної реальності. Політика тлумачиться як особлива сфера дискурсивності, завдяки якій соціум виробляє і змінює правила своєї організації та самоорганізації; як семіологічна (знакова система), тому інформація про об'єктивну дійсність подається за допомогою знаків (Знаки виконують функцію опису реальних об'єктів-явищ, тому політика має справу з феноменами, а не з самими явищами), які мають вирішальне значення на відміну від реально існуючих, доступних безпосередньому спостереженню та експериментальному доведенню явищ.

Висновки

У сучасному світі влада безпосередньо пов'язана з соціальними феноменами, вона прагне віднайти засоби адаптації до складної соціально-економічної динаміки, врахувати нові ціннісні орієнтації та інтереси різноманітних соціальних груп, віднайти найбільш ефективні способи взаємодії політичних інститутів та громадянського суспільства, завдяки чому забезпечити власну легітимність. Усе це актуалізує необхідність модернізації теоретичного обґрунтування природи влади загалом та політичної зокрема, що й здійснюють

представники структуралізму та постструктуралізму, які обґрунтували нові підходи до сфери політико-владних відносин (політична семіологія Р. Барта, паноптична концепція влади М.Фуко, революційний лінгвопсихоаналіз Ю.Крістевої), спільною рисою усіх цих концепцій є акцент на комунікативному аспекті політико-владних відносин, оскільки уряди, світогляди, технології, історії, наукові теорії, соціальні звичаї і релігії – це все мовні утворення (Дж.Вейс).

Отже, ми бачимо, що влада, її генеалогія, сутність та прояви – це одна з вічних тем політологічного дискурсу, оскільки саме існування людства базується на підкоренні одного індивідуума іншому, і які б форми не приймало це підкорення, мета завжди одна й та ж сама – «наглядати і карати». З самого початку історії людства влада відіграє подвійну роль, оскільки для керуючих перетворюється на засіб ствердження чи збагачення, а для підлеглих (керованих) існує і як механізм їхнього захисту та управління суспільством, і як стороння людині, жорстока відносно неї сила.

Зазначена подвійність влади культивує у останньої протилежні здібності: 1) мімікрування відповідно до потреб та бажань критичної більшості населення; 2) спроможність миттєво перетворитися на тоталітаризм.

Структурна та постструктурна методологія надала змогу раціонального осмислення сфери політики, зробила можливим і доцільним раціональне осмислення політичних феноменів.

***КУЦЕПАЛ С. В.** – доктор философских наук, профессор, заведующая кафедрой гуманитарных и социально-экономических учебных дисциплин Полтавского юридического института Национального юридического университета им.Ярослава Мудрого.
(Полтава, Украина) svkutsepal@rambler.ru*

СТРУКТУРАЛИСТСКО-ПОСТСТРУКТУРАЛИСТСКИЙ ИНСТРУМЕНТАРИЙ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

В статье обосновывается необходимость использования структуралистско-постструктуралистской методологии при исследовании феноменов политической сферы социума. Рассматривается генезис становления структуралистско-постструктуралистского комплекса идей, выделены теоретические и практические подходы этих направлений относительно определения сущности и специфики политической сферы общества. Доказано, что общей чертой теоретических концепций всех представите лей структуралистско-постструктуралистского комплекса идей является акцентирование внимания на коммуникативном аспекте политико-властных отношений, что структурная и постструктурная методология делает возможным рациональное осмысление сферы политики, обосновывает рациональное осмысление политических феноменов.

***Ключевые слова:** структурализм, постструктурализм, политика, методология, язык, политический дискурс.*

***KUTSEPAL, SVETLANA** – Doctor of Philosophy, professor, head of humanitarian and socio-economic disciplines Poltava Law Institute of Yaroslav Mudry National Law University
(Poltava, Ukraine) svkutsepal@rambler.ru*

STRUCTURAL-POSTSTRUCTURAL TOOLCHAIN OF POLITICAL DISCOURSE INVESTIGATIONS

The essentiality of Structural-Poststructural methodology usage in phenomenon of society political sphere research are substantiated in the article. The genesis of Structural-Poststructural complex of ideas are viewed, theoretical and practical approaches of these channelizations in definition of society political sphere essence and specificity are distinguished.

The author concluded that common peculiarity of all representatives of Structural-Poststructural complex of ideas is accent on communicative aspect of political affairs, Structural and Poststructural methodology helps to comprehend the sphere of politics efficiently, makes rational perception of political phenomena possible and advisable.

Key words: *Structuralism, Poststructuralism, politics, methodology, language, political discourse.*

STRUCTURAL-POSTSTRUCTURAL TOOLCHAIN OF POLITICAL DISCOURSE INVESTIGATIONS

Power, its genealogy, core and manifestations are one of the main topics of political discourse, because the existence of human society is based on subjugation of one individual by another one. In modern world power and authorities are directly connected with social phenomena, they want to find different means of adaptation to complicated social-economic dynamics, pay their attention to new value orientations and interests of different social groups and communities, search the most efficient ways of political institutions and civil society interaction to make sure their own legitimacy. It actualizes necessity of modernization of theoretical reasoning of power essence in general and political power in particular, which the representatives of Structuralism and Poststructuralism, who justified some new approaches to the sphere of political power affairs (R. Bart's political semeiology, M. Phuko's panoptical conception of power, Y. Kristieva's revolutionary lingvopschoanalysis) accomplish, the main common peculiarity of such conceptions is accent on communicative aspect of political affairs. Politics is interpreted by Poststructuralism as a particular cultural way of producing and spreading knowledge, as some special discourse, in other words, some special order of organization language system and corresponding actions. Language is a tool of social communication, which is successfully used by dominant ideology to acquit the opposition "domination – subjugation". The main value of Poststructural methodology for political sphere are determined by the fact that power are interpreted as a system of essential affairs, as a phenomenon which is directly influenced not only by political and power sphere but reacts on the industry, property, morality, cultural spheres and so on. It is worth to say it is the first time when in intellectual studies of West the problems of political discourse are distinguished and investigated, potentialities of verbal and nonverbal means of political communication in generation of political reality are exposed. Politics are interpreted as the specific sphere of discursiveness, due to which human society products and changes rules of its organization and selforganization; as semeiological (sign system), that is why all information about objective reality is delivered by the signs, which have decisive importance as distinct from really existents, which are available to direct observation and experimental proving of phenomena. Structural and Poststructural methodology gave an opportunity of efficient comprehending of political and power sphere, makes rational perception of political phenomena possible and advisable.

Стаття надійшла до редколегії 30.07.16 р.

Рекомендовано до друку 03.08.16 р.